

2. Пастухов В. Б. Владимир Пастухов о российском правосудии. Текст лекции. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2011/03/01/russianlaw/>

3. Худиев С. Л. Вы за убийство или за похабство? – Портал «Православие и мир». 09 января 2015. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravmir.ru/vyi-za-ubiystvo-ili-za-pohabstvo/>

4. Невельская-Гордеева Е. П. Логика в журналистской аргументации // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (63). 2011. № 3-4. С. 375-380.

*Павленко Ж. О.,
канд. юрид. наук, доц.,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

Юридичний дискурс в контексті діалектичного підходу до юридичної аргументації: особливості і функції

В статті проаналізовано поняття юридичного дискурсу як інтелектуальної діяльності з певною логічною структурою в рамках комунікативної концепції права. Охарактеризовано функції юридичного дискурсу.

***Ключові слова:** юридичний дискурс, комунікативна концепція права, точка зору в юридичному дискурсі.*

Останнім часом інтерес вчених переключився з суто логічного і риторичного підходів до дослідження юридичної аргументації на діалектичний підхід, в якому поєднуються логічні, риторичні та комунікативні аспекти. Ключовим поняттям в діалектичному підході є поняття точки зору.

Так як аргументація в праві нерозривно пов'язана з юридичним міркуванням, системами переконань, обґрунтувань, зі способами комунікативної дії суб'єктів права, то для аналізу точки зору в юридичній аргументації доцільно звернутися до проблем дискурсу і дискурсивності. Дискурс приймає різні форми і проявляється на всіх стадіях правового регулювання, його можна трактувати як вираження властивостей права в процесі комунікації.

Дискурс – в широкому сенсі означає те ж, що і міркування, проте сучасна логічна рефлексія над дискурсом виявила його специфічні особливості. Дискурс можна представити як складне багатофакторне явище, що включає учасників комунікації, ситуацію спілкування і його результат у вербальному (знаковому) вигляді. В процесі даної комунікації відбувається взаємодія учасників, що розглядається з позиції їх належності до тієї чи іншої соціальної групи і стосовно тієї чи іншої типової мовноповедінкової ситуації. На думку дослідників, ідеалом, до якого слід прагнути в процесі комунікації, є максимальна відповідність між дискурсом як абстрактною системою правил і дискурсом як конкретним вербальним втіленням даних правил.

Однією з головних особливостей дискурсу виділяють його раціональність, тобто він припускає осмисленість, доцільність, чітку

постановку проблем, які обговорюють, використання певних методів для обґрунтування тези. Найпоширеніша точка зору серед дослідників на дискурс полягає в тому, що його визначають як сенсопороджуючу категорію, вважаючи, що необхідно розглядати його комплексно, осмислювати дискурс як мовомислення, занурене в життя. Дискурс відображає залежність його учасників від значної кількості обставин – знань про світ, думок, установок і конкретних цілей мовця. У комунікативному аспекті дискурс постає монологом і діалогом суб'єктів, в процесі яких шукають взаєморозуміння, намагаються знайти співчуття і моральну допомогу.

Іншою особливістю дискурсу є його історичність, тобто просторово-часовий вимір дискурсу. Соціально-культурні чинники, що змінюються в часі, зумовлюють особливості ведення певного дискурсу. Історично в життєдіяльності людей дискурс набуває нових властивостей і змістовних характеристик, а також породжує певні феномени і ефекти.

Кожному виду дискурсу притаманні такі властивості: він завжди має предмет обговорення; ведеться особливою мовою міркування залежно від сфери (філософський, науковий, юридичний, політичний, дипломатичний і т. д.); використовує методи аргументації. Контекст дискурсу – ситуація конкретного міркування, акта комунікації, коли суб'єкти з'ясовують для себе або для інших сенс і значення термінів, висловлювань, промов, текстів. Контекст дискурсу визначає специфіку міркувань, їх глибинний сенс, зв'язок з реальним життям людей.

Звернімося до аналізу юридичного дискурсу як до комунікативної діяльності, спрямованої на регулювання соціальних відносин через стійку систему правових норм.

Юридичний дискурс представляє інтелектуальну діяльність в сфері права з логічною структурою, яка може бути розгорнута таким чином: мета – метод – результат. Мета визначає чітку спрямованість розумово-мовленнєвої діяльності суб'єктів аргументації, тобто те, заради чого вони ведуть юридичний дискурс – пошук істини, вирішення певних проблем, розв'язання спірних питань, досягнення консенсусу тощо. Методом є прийоми і способи, які використовують суб'єкти дискурсу для досягнення мети. Результатом юридичного дискурсу є, власне, досягнення мети або, навпаки, її не досягнення.

Точне визначення мети аргументації ще не означає її досягнення, оскільки для вирішення цього завдання потрібно використовувати ефективні методи. Яким чином точно визначити мету аргументації і вибрати методи, які використовуються для визначення цієї мети? Відповідь на це питання залежить значною мірою від того, який з теоретичних підходів ми застосуємо при аналізі аргументації.

Поняття «дискурс» використовується рядом гуманітарних наук, в першу чергу тими, предмет вивчення яких так чи інакше пов'язаний з міркуванням. Проблематика юридичного дискурсу неодноразово привертала до себе увагу дослідників з різних галузей знань. Зокрема, детально описані типи логічних суджень, властивих юридичному дискурсу (В. К. Бабаєв, А. Є. Конверський, Г. І. Манов, Д. Мейер, І. В. Хоменко, А. Ф. Черданцев, А. А. Ференс-

Сороцький, Л. Фуллер та ін.); до даних питань звертаються вчені в дослідженнях, присвячених проблемам юридичної аргументації (А. А. Волков, В. В. Мельник, В. А. Новицький, А. Пріор, Х. Перельман, Д. Раз, О. Ю. Щербина, та ін.); розкриті особливості комунікативної поведінки суб'єктів судового дискурсу (Т. В. Дубровська, О. В. Красовська та ін.); вивчені психолого-прагматичні особливості комунікативної практики учасників юридичного дискурсу (Л. Адам, В. І. Батов, В. А. Варламов, С. М. Вул, Н. І. Гаврилова, А. І. Єлістратов, Г. А. Зорін, А. А. Леонт'єв, О. Ліпманн, А. Р. Ратінов, А. М. Шахнарович, І. К. Шахріманьян, та ін.), також отримало розвиток міждисциплінарний напрямок – юрислінгвістика (Н. Д. Голєв, А. Н. Баранов, К. І. Брін, Є. І. Галяшина, М. Р. Желтухина, Г. В. Кусов та ін.).

Юридичний дискурс реалізується в рамках дискурсивного співтовариства інституціонального типу, що виконує діяльність в сфері права (парламент, суд, поліція, прокуратура, адвокатура, нотаріат і т. д.). Дискурсивне співтовариство являє собою комунікативну спільність, яка об'єднана своїми юридичними цілями, такими як: укладення договору, захист в суді, тлумачення закону тощо. При цьому агент може бути індивідуальним, груповим і навіть нейтральним. Якщо в першому і другому випадках під дискурсом розуміється особливий вид комунікації, який має на меті обґрунтування понять і дій суб'єктів права в процесі правової комунікації, то в третьому мається на увазі не тільки те, як інтерпретується право (різні концепції праворозуміння), але і те, як право проявляє себе в комунікативних формах. З цих позицій юридичний дискурс – форма передачі змісту в праві.

Залежно від комунікативних цілей можна виділити наступні види юридичного дискурсу: законодавчий, судовий, дискурс загального нагляду та контролю, слідчо-дознавальний, поліцейський, пенітенціарний, нотаріальний, правозахисний тощо.

Традиційно виділювані типи юридичного дискурсу, які в свою чергу класифікуються на підвиди, наприклад, в судовому дискурсі виділяють дискурс кримінального, цивільного, адміністративного, господарського судочинства, характеризуються спільністю базових принципів побудови. Це обумовлено існуванням єдиної ціннісної основи, яка визначає інтенціональну домінанту дискурсу, його спрямованість на правові ситуації, що характеризуються виниклим дисбалансом в суспільних відносинах і в силу закону вимагають правового розв'язання аж до прийняття судового рішення; поділом функцій його учасників (держави і особистості) і модальністю взаємовідносин між ними, а також універсальними когнітивними законами дискурсивних практик (насамперед, доказової діяльності і прийняття рішень).

Диференціація різновидів юридичного дискурсу обумовлена специфікою цілей і функцій комунікативної спільності в інституційній системі і виявляється в притаманних йому вербальних формах, інституціональній символіці, ритуалах і поведінкових стереотипах. Разом з тим, юридичний дискурс – явище цілісне і не зводиться до його різновидів, позначає єдину, логічно вибудовану систему, частини якої вбирають в себе характеристики цілого [див. 3].

Юридичний дискурс є видом інституційного дискурсу. Основною ознакою інституційного дискурсу як особливого типу спілкування є виконання соціальної потреби суспільства організувати свої соціальні зв'язки, впорядковувати їх, регулювати і керувати ними. В процесі юридичного дискурсу відбувається статусно-орієнтована взаємодія його учасників відповідно до системи рольових приписів і норм поведінки в визначених правом ситуаціях інституціонального спілкування. Особливості права як регулятивного явища визначають функції юридичного дискурсу та особливості дій його учасників [7]. У процесі юридичного аргументування людина реалізує себе як особистість, демонструючи свою комунікативну, правову і вербальну компетенцію. Задіяними виявляються її когнітивні механізми, знання, уявлення, здоровий глузд, ціннісна система, її епістемічний, емоційний стан. Головними функціями, які виконує юридичний дискурс є: регулятивна, інформативна і комунікативна.

Регулятивна функція полягає у встановленні і збереженні норм і цінностей, що обумовлюють взаємні дії між інститутом і суспільством, між учасниками всередині інституту та іншими інститутами.

Регулятивна функція юридичного дискурсу пов'язана з адресатом нормативного висловлювання, який знаходиться в ситуації правового регулювання. Адресат нормативного висловлювання здатний на певну поведінку і знаходиться в ситуації вибору між приписуваними йому законом можливою дією і дією забороненою.

В процесі юридичного дискурсу аргументатор створює і організовує факти у свідомості його учасників відповідно до ціннісно-нормативних доміант, які визначають картину юридичного світу. Зв'язок між фактами нормативно обумовлений і вибудовується в формі імплікативного судження «якщо ..., то ...».

Якщо діями певного учасника юридичного дискурсу створений факт Y , то для даного учасника має (або може) послідувати факт Y_1 . Встановлюючи зв'язки між фактами, норма створює формулу дій, а також формулу ідентифікації дій. «Якщо учасник юридичного дискурсу робить дію Y , то вона повинна мати сукупність ознак A_1, A_2, \dots, A_N »; «Якщо є ознаки A_1, A_2, \dots, A_N , то це дія Y ». Факти і зв'язки між ними можуть носити фікціональний («Якщо C , то Y вважати як якби не Y ») або «Якщо C , то не- Y вважати неначебто Y ») і презумптивний («Якщо C , то X передбачається Y , поки не доведено не- C ») характер, сприяючи створенню «автономної» реальності. У даних типах висловлювань встановлення фактів відбувається не шляхом їх достовірного пізнання, а за допомогою умовного визнання того чи іншого положення. В судовому дискурсі встановлюються і зв'язуються факти конкретної справи відповідно до ознак і зв'язків юридичних фактів, що окреслюються нормами права. У зв'язку з цим, величезну роль в практичному дискурсі відіграє презентаційна форма нормативних висловлювань.

Структура правової норми висловлює специфічні якості права, що відрізняють його від інших соціальних регуляторів. В деонтичній логіці розрізняються власне зміст правової норми (правило поведінки) і джерело,

імператив, яким норма встановлена і (або) охороняється від порушень [2, с. 14–15, 55–62; 5, с. 80–87]. Найбільш поширеною точкою зору на структуру правової норми є та, що її структура існує об'єктивно як нерозривний зв'язок правила поведінки (диспозиції) з умовами та межами його застосування (гіпотези) і способом охорони від порушень (санкції) і може бути представлена формулою «якщо ..., то ..., інакше ...» [1, с. 105–106]. Конкретизація цього положення стосовно до окремих норм дає можливість визначити, хто і за яких умов повинен слідувати нормі, що саме потрібно зробити для її реалізації, якими заходами державного примусу вона охороняється від порушення. Гіпотеза правової норми визначає можливі, типові і в разі спору доказові обставини, при яких реалізується норма; гіпотеза і диспозиція адресовані розуму і волі учасників суспільних відносин і розраховані на ситуації, коли можливий вибір різних варіантів поведінки, і визначають (у диспозиції) той варіант, який відповідає державній волі, що виражена в праві. Нарешті, санкція повинна виражати здатність держави примушувати до дотримання норми, припиняти її порушення, відновлювати порушене право. Якщо гіпотеза визначає межі (обсяг) дії та застосування норми, а диспозиція – спосіб її регулюючого впливу на поведінку людей і суспільні відносини, то в санкції виражений спосіб охорони правової норми від порушень шляхом визначення заходів державного примусу, що застосовуються в разі правопорушення і містять його підсумкову правову оцінку.

Реалізація регулятивної функції юридичного дискурсу здійснюється за допомогою юридичних імперативів, що містяться в ціннісно-нормативних висловлюваннях, які закріплюють логічно взаємопов'язані між собою стандарти поведінки правових суб'єктів. Імперативи права характеризують конституйоване правовою нормою відношення між суб'єктом права, який знаходиться в обумовлених правом обставинах, і його правовою поведінкою. Це відношення визначається типом модальності. У розгорнутому вигляді логічну структуру юридичного імперативу можна представити таким чином:

$SC - Q - A, R, de$

S – суб'єкт права, C – обумовлені правом обставини; Q – правова модальність, A – правова поведінка; R – санкція.

Суб'єкт права – адресат правової інформації, учасник правовідносин, що характеризується правовою поведінкою. У правовідносинах він наділяється суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Наприклад, сукупними суб'єктами судового дискурсу, які виступають управляючими центрами комунікативних практик, є судові установи, які різняться між собою предметною компетенцією та обсягом судової влади.

Якщо ті чи інші ситуації не бажані законодавцем, то правові норми формулюються таким чином, що відповідні форми поведінки, що ведуть до створення таких ситуацій, отримують оцінку «неправомірно» і викликають правові норми охоронного характеру, які в нереалізованому вигляді виконують функцію застережень (превентивів) при виборі варіантів поведінки. Авторитарність імперативу, таким чином, підкріплюється можливою реакцією – санкцією, яка передбачає порушення вищевказаних елементів і, отже,

формування нової норми, яка спрямована на запобігання порушення вихідної [Див. 6, с.9].

Основні типи юридичних імперативів, що припускають відповідні форми звернення до адресата, можна звести до формул категоричних суджень: «Суб'єкту S в ситуації C забороняється здійснювати поведінку A» і «Суб'єкт S в ситуації C повинен здійснити поведінку A», які відображають очікування інших осіб щодо поведінки суб'єкта. Більш м'якими по регулятивній силі є судження, побудовані за формулою: «Суб'єкт S в ситуації C має право здійснювати поведінку A», яке відображає очікування самого суб'єкта, звернені до інших, а також огорожує його від їх впливів.

Інформативна функція складається у генеруванні, трансляції і ретрансляції повідомлень, що входять в предметну область регулятивних процесів інституційної діяльності. З точки зору теорії інформації правове регулювання являє собою рух інформації [9, с. 353], при якому інформація створюється, об'єктивується. Право – це інформація, яка передається, сприймається суб'єктами, переробляється ними, в результаті чого виникає нова інформація. Отже, дія права, його життя проявляються не в однозначній формулі «норма – поведінка», а в процесі, в рамках певного дискурсу. Це властиво для будь-якої правової системи. Оскільки передача правової інформації здійснюється вербально (у знаковій формі), то як формування, так і практична реалізація права здійснюються в рамках юридичного дискурсу. Тобто, юридичний дискурс можна розуміти як процес інформаційного впливу суб'єктів права в сфері правового спілкування, основною метою якого є формування правовідносин.

В останні роки з'явилися роботи, в яких пропонуються нові підходи до аналізу сутності та змісту права, узагальнені концепції праворозуміння. Зокрема, комунікативна концепція права [див. 8] спирається на феноменологічну соціологію і герменевтику, вважаючи, що всебічне пізнання права можливо тільки в рамках його інтегративної концепції. На думку вчених, які здійснюють дослідження в рамках даного підходу, право неможливо без соціальної комунікації. Умовою правогенезу є не виникнення держави, а формування психосоціокультурних реалій, які мають комунікативну спрямованість, в якій знаходять свою об'єктивацію правові тексти, правові норми і правові відносини, які породжуються інтерсуб'єктивною (комунікативною) діяльністю членів соціуму [4, с. 13]. У широкому сенсі дискурс відображає загальні особливості даного дискурсивного співтовариства, особливі умови комунікації його конкретних учасників.

Перераховані три функції є конститутивними, їх взаємозв'язок відображає базову для юридичного дискурсу дихотомію норма – факт. В якості похідних функцій юридичного дискурсу можна виділити наступні: інтерпретативну, яка полягає в інтерпретації змісту комунікативних дій в інституційній реальності; кумулятивну, яка полягає в формуванні «інституціональної пам'яті»; презентативну (символічну і ритуальну), що полягає у створенні іміджу (привабливості для суспільства) інституту та його агентів, а також авторитету права; стратегічну, що полягає у виборі юридично

релевантних комунікативних вчинків при досягненні інституційних цілей; кодову, що полягає в створенні спеціальної мови, ефективної для виконання цілей інституційної діяльності, а також у встановленні кордону між агентами і клієнтами дискурсу [6, с. 8].

Аналіз правових явищ в рамках комунікативної теорії дає можливість виділити властивість дискурсивності права. Дана властивість може бути представлена як якісний стан комунікативно побудованого правового спілкування, яке визначається природою права і впливає з комунікативної функції правового регулювання.

Література:

1. Александров Н. Г. Сущность социалистического государства и права / Н. Г. Александров. – М.: Знание, 1969. – 128 с.
2. Ивин А. А. Логика норм / А. А. Ивин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 163 с.
3. Колесникова Л. В. Юридический дискурс как результат категоризации и концептуализации действительности / Л. В. Колесникова: дис. ... канд. филол. наук. – Ставрополь, 2007 – 166 с.
4. Коммуникативная концепция права: вопросы теории: Обсуждение монографии А. В. Полякова / Вступ. слово А. В. Полякова. – СПб: Питер, юридический факультет СПбГУ, 2003 – 160 с.
5. Кудрявцев Ю. В. Нормы права как социальная информация / Ю. В. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1981. – 144 с.
6. Палашевская И. В. Судебный дискурс: функции, структура, нарративность : автореферат дис. ... доктора филологических наук : 10.02.19 / И. В. Палашевская. – Волгоград, 2012. – 40 с.
7. Палашевская И. В. Функции юридического дискурса и действия его участников / И. В. Палашевская. – [Электронный ресурс] <http://www.academia.edu/4961554/> – Электрон. дан. <http://www.academia.edu/4961554/> – Назва з екрана.
8. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций / А. В. Поляков. – СПб.: Издательский Дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. – 864 с.
9. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – 429 с.

*Шестопал С. С.,
ассистент кафедры логики Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков*

Особенности дефиниций в правовом поле

Значение определений в юриспруденции тяжело недооценить. Нет ни одной такой другой сферы человеческой жизнедеятельности, где так часто приходилось бы использовать определения. Юридические дефиниции, определяя предмет правового регулирования, имеют не только теоретическое значение, но и колоссальное практическое значение. Определения в правовом поле, устанавливая понятийный аппарат, формируют общеобязательные нормативные предписания. Вся история развития правовой науки связана с